
Noví mladí Masaryci? Podpora demokracie a jejích principů u českých adolescentů*

JAN ŠEREK**

Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno

The New Young Masaryks? Support for Democracy and Its Principles among Czech Adolescents

Abstract: This article investigates levels and predictors of support for democracy and two democratic principles (free speech and minority rights) among Czech 14- to 17-year-olds. An analysis of survey data collected in primary and secondary schools in four regions in 2014 (N = 1,959) reveals that among young Czechs general support for a democratic regime is relatively independent from more specific pro-democratic attitudes (although there is an association between general support for democracy and the abstract principle of freedom of speech). On a general level, democracy was supported by about two-thirds of adolescents in the sample. Similar or even higher levels of support were found for the two principles of democracy when presented in abstract terms. However, when these principles were presented to them in specific, less clear-cut contexts, support for them was much lower. Specifically, despite their strong support for free speech, about half of respondents supported restricting unconventional political activism. Moreover, a similar proportion of participants seemed to downplay minority rights when the majority rule was emphasised. Results of the analysis also revealed that support for different aspects of democracy was predicted by various psychological and socioeconomic factors.

Keywords: support for democracy, democratic values, adolescents, Czech Republic

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2017, Vol. 53, No. 2: 181–208
<https://doi.org/10.13060/00380288.2017.53.2.313>

* Studie vznikla v rámci projektu „Psychological Aspects of Adolescents’ Civic Development“ (GA14-20582S) financovaného Grantovou agenturou ČR.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. et Mgr. Jan Šerek, Ph.D., Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno, e-mail: serek@fss.muni.cz.

Úvod

Studie v oblasti politické kultury se dlouhodobě shodují, že předpokladem úspěšného fungování demokratických politických systémů je podpora demokracie a jejích principů ze strany občanů [Dalton 2004]. Poznání demokratických orientací obyvatel určité země proto představuje důležitou součást pomyslné skládačky v úvahách nad tím, jaké vyhlídky má demokracie v této zemi do budoucna. V souvislosti s relativně nízkou podporou demokracie u dospělé české populace¹ vkládají někteří komentátoři veřejného dění naději do generace současných adolescentů – mladých lidí narozených přibližně okolo roku 2000. Jakožto generace nepoznamenaná předlistopadovým režimem ani demokratickou deziluzí druhé poloviny devadesátých let a jakožto generace vyrůstající v demokratických podmínkách s možností cestovat a využívat informační technologie mají současní adolescenti představovat příslib budoucí rozvinuté občanské společnosti vystavěné na demokratických principech. U jiné části komentátorů však tento pohled vyvolává skeptickou protireakci, která místo o „spasitelích české demokracie“ hovoří o mladé generaci spíše jako o zklamané naději (viz např. ironický komentář ke skeptickým textům o mladé generaci [Šplíchal 2014]).

Přes tyto úvahy, které obvykle staví na osobních dojmech a lépe či hůře interpretovaných výzkumech hodnotových orientací a každodenního chování mladých lidí, toho o samotných demokratických orientacích mladé generace příliš nevíme. Cílem této studie je proto prozkoumat strukturu podpory demokracie mezi současnými českými adolescenty ve věku mezi 14 a 17 lety. Zároveň se pokouší odpovědět na otázku, nakolik je tato podpora pouze verbálním schválením současného režimu a nakolik je vnitřně provázaná s podporou konkrétních demokratických principů, jako jsou právo na svobodné vyjádření názoru či ochrana menšin. V návaznosti na tuto otázku se studie dále ptá po psychologických a socioekonomických souvislostech podpory demokracie a jejích principů u českých adolescentů. Analyzována jsou data z dotazníkového šetření uskutečněného mezi studenty devátého a desátého ročníku vzdělávání ve čtyřech krajích České republiky v roce 2014.

Struktura podpory demokracie

Vztah člověka k demokracii lze rozčlenit na několik složek. Jednou z nejdůležitějších je explicitní podpora demokratického zřízení jako takového. Jedná se o uznání legitimacy demokracie a její nadřazenosti vůči jiným politickým systémům, což bývá některými autory nazýváno jako normativní závazek vůči demokracii

¹ Zatímco v první polovině devadesátých let podporovalo demokracii jako nejlepší systém vlády více než 70% populace, od konce devadesátých let došlo k poklesu podpory na úroveň okolo 50% [Linek 2010] a zdá se, že tento stav přetrvává do současnosti [CVVM 2015].

[Finkel, Sigelman, Humphries 1999]. Většina studií na toto téma předpokládá, že se podpora demokratického režimu projevuje kladnou odpovědí na nějakou obdobu otázky, zda člověk považuje demokracii za nejlepší možný systém vlády. Uznání legitimacy a nadřazenosti demokracie přitom nijak neimplikuje spokojenost s její aktuální realizací v konkrétní zemi či době. Podpora demokratického režimu je proto považována za důležitý předpoklad toho, že člověk zůstává demokratickému politickému zřízení loajální, přestože se mu nemusí osobně zamlouvat jeho momentální fungování či bezprostřední důsledky [Dalton 2004; Easton 1965; Norris 2011].

Explicitní podporu demokracie ovšem nelze zaměňovat s podporou jednotlivým demokratickým principům. Samotný pojem demokracie představuje určité projekční plátno, na které si různí lidé mohou promítat různé principy. Skutečnost, že člověk vyjadřuje explicitní podporu demokracii, proto nedává zcela přesnou představu, k jakým demokratickým principům se vlastně hlásí. Rozdílná pojetí demokracie lze nalézt jak napříč různými společenskými kontexty [Fuchs 1999; Hofferbert, Klingemann 2001; Sullivan et al. 1985 cit. in Sullivan, Transue 1999], tak i v rámci jedné společnosti. Například mezi americkými adolescenty lze rozlišit tři typy pojetí demokracie, které kladou důraz buď na individuální práva a svobody, nebo na většinové rozhodování, anebo na rovnost mezi občany [Flanagan et al. 2005].

Vyjádření podpory demokracie navíc může být pouze jakýmsi rituálem, naplněním vnímaných společenských očekávání, za nímž se neskrývají žádné hlubší postoje či hodnotové orientace. Tento fenomén je více než půlstoletí dobře znám i v zavedených demokraciích, kde výzkumy veřejného mínění pravidelně nacházejí vysokou veřejnou podporu pro abstraktní demokratické principy, například právo svobodně vyjadřovat své názory a kandidovat ve volbách, avšak výrazně nižší podporu pro aplikace těchto principů na konkrétní situace a společenské skupiny [Finkel, Sigelman, Humphries 1999; Prothro, Grigg 1960]. Ukazuje se, že jakmile se abstraktní demokratické principy propojí s konkrétními situacemi, kde se střetávají s jinými hodnotami (například udržení veřejného pořádku), individuálními předsudky a dalšími postoji, projevuje se u řady lidí nízká internalizace těchto principů, a tedy ochota ustoupit z jejich uplatňování [Kaase 1971 cit. in Finkel, Sigelman, Humphries 1999; Dalton 1994].

Z uvedených důvodů se tato studie zaměřuje jak na podporu demokracie jako takové (podpora demokracie jako nejlepšího systému vlády), tak na podporu jednotlivých demokratických principů. Konkrétně je pozornost věnována dvěma principům: právo každého člověka vyjádřit svůj názor a povinnost ochraňovat práva menšin. Ačkoli tyto principy reprezentují pouze jeden z možných okruhů demokratických principů (dalšími okruhy jsou například kontrola politických institucí ze strany veřejnosti, uznání legitimacy konfliktu nad politickými tématy, odmítnutí politického násilí či uznání potřeby řešit konflikty legální cestou [Kaase 1971 cit. in Finkel, Sigelman, Humphries 1999; Dalton 1994]), lze je považovat za nezbytnou podmínku celého demokratického procesu [Dahl 1989].

U obou principů se tato studie zaměří jak na jejich podporu, jsou-li formulovány ve své abstraktní podobě, tak na situaci, kdy jsou formulovány způsobem, který evokuje možné konflikty s dalšími principy či hodnotami. Konkrétně v případě práva na vyjádření názoru může nastat konflikt se snahou udržet veřejný pořádek, zvláště když někteří občané využijí k vyjádření názoru méně konvenční aktivity, jakými jsou třeba demonstrace. Ochotu člověka podpořit tvrdý postup institucí proti aktivistům užívajícím méně konvenční postupy, v literatuře někdy označovanou jako represivní potenciál [Marsh, Kaase 1979], tak můžeme chápat jako odmítnutí, či alespoň podstatnou relativizaci demokratického práva na svobodné vyjádření názoru [srov. Simon, Landis 1990].² V případě ochrany práv menšin může nejpravděpodobnější konflikt nastat s principem většinového rozhodování, pokud je chápán ve své absolutizované podobě jako právo většiny vynutit si na menšinu prakticky cokoli, včetně omezení jejich demokratických práv [srov. Dahl 1989].³

Jaký vztah k demokracii lze u českých adolescentů očekávat?

Adolescence je z vývojového hlediska charakteristická utvářením dlouhodobě přetrvávajících sociopolitických postojů. Přechod z dětství do adolescence je obvykle provázen významnými kognitivními změnami, zejména rozvojem schopnosti abstraktního myšlení a porozumění perspektivám druhých osob [Piaget, Inhelderová 2007; Selman 2003]. Přibližně mezi 13. a 15. rokem života tak člověk začíná být schopný uvažovat o společenských a politických otázkách v širších souvislostech a dokáže posoudit jejich spojitost s obecnými hodnotami a morálními principy [Berti 2005; Adelson, Beall 1970; Adelson, Green, O'Neil 1969]. Ve střední a pozdní adolescenci pak postupně dochází ke krystalizaci a stabilizaci sociopolitických postojů, které následně během dospělosti zůstávají relativně stabilní [Eckstein, Noack, Gniewosz 2012; Prior 2010; Sears, Levy 2003; Vollebergh, Iedema, Raaijmakers 2001]. Střední adolescence, spadající do období okolo 15. roku, tak představuje období, ve kterém je člověk poprvé schopen promýšlet abstraktní politická témata, včetně těch souvisejících s demokracií, jsou u něj již do značné míry předznamenány jeho dospělé postoje, přesto však zůstává částečně otevřený případným formativním vlivům.

Během střední a pozdní adolescence typicky nedochází k žádným zásadním proměnám individuálního pojmání demokracie. Postupná krystalizace, kterou střední a pozdní adolescenti procházejí, tak spočívá zejména v utváření

² Člověk s vysokým represivním potenciálem bude pravděpodobně souhlasit například s výrokem: „Demonstranti, kteří neposlouchají policii, by vždy měli být tvrdě potrestáni.“

³ Relativizace práv menšin ve prospěch většinového rozhodování se může projevit například souhlasem s výrokem: „Pokud si většina občanů nepřeje v naší zemi nějakou menšinu, měla by tato menšina poslechnout a odejít.“

jasnější a diferencovanější struktury podpory jednotlivých demokratických principů [Husfeldt, Nikolova 2003]. Celkové vnímání demokracie však přesto bývá relativně zploštělé, a to i v pozdějších fázích adolescence. Podle studií italských či amerických adolescentů dominuje mezi mladými lidmi zejména důraz na individuální politické svobody či možnost ovlivňovat vládu prostřednictvím voleb [Berti 2005].

Podíváme-li se specificky na české adolescenty, výsledky starší mezinárodní studie *Civic Education Study* z roku 1999 naznačují, že se svou podporou jednotlivých demokratických principů nijak radikálně nevymykají trendům přítomným v ostatních evropských zemích [Husfeldt, Nikolova 2003] ani že by existovala jednoznačná souvislost mezi nedemokratickou minulostí země a mírou podpory základních lidských práv u adolescentů [Torney-Purta, Wilkenfeld, Barber 2008]. Jediný, relativně nedávný výzkum demokratických orientací českých adolescentů byl proveden v roce 2009 mezi studenty osmých tříd základního vzdělávání v rámci mezinárodní studie *International Civic and Citizenship Education Study*. Přestože se nezabýval obecnou podporou demokracie jako takové, věnoval se podpoře některých demokratických principů. Podle výsledků existuje mezi adolescenty velmi silná podpora základních demokratických práv, jako jsou právo svobodně si zvolit politické reprezentanty, protestovat proti nespravedlivým zákonům či svobodně vyjádřit svůj názor. Zároveň se však tato podpora pojí s odmítnutím jakýchkoli násilných protestů a relativně vysokou ochotou vzdát se některých demokratických práv v případě ohrožení národní bezpečnosti [Soukup 2010]. Z tohoto hlediska se jeví důležité hlouběji prozkoumat, jaká je mezi adolescenty podpora pro práva výše zmíněných nekonvenčních aktivistů, kteří sice nutně nepřekračují zákon, avšak mohou být vnímáni jako narušitelé veřejného pořádku (tj. represivní potenciál). Podobně zůstává otázkou, v jaké míře adolescenti vztahují podporu demokratických práv na příslušníky menšin.

Individuální zdroje podpory demokracie

Odhlédneme-li od popsaných vlivů zasahujících celou generaci, na formování podpory demokracie se podílejí rovněž některé individuální psychologické a socioekonomické proměnné. Identifikace těchto individuálních prediktorů může být důležitá pro lepší poznání struktury demokratické podpory a pro pochopení významů, které si s demokracií a demokratickými principy adolescenti spojují.

Relativně spolehlivým prediktorem podpory demokracie se na základě dosavadních studií zdá být individuální sociální důvěra [Dalton 2004; Zmerli, Newton 2008; u adolescentů Miklikowska 2012]. Pojem sociální důvěry odkazuje ke generalizované důvěře, která se neomezuje na úzký okruh rodiny a přátel, ale prochází napříč různými společenskými skupinami [Newton 2007]. Podle nejpravděpodobnějšího vysvětlení pramení její efekt na podporu demokracie z toho, že demokratický proces vyžaduje, aby většina občanů dobrovolně do-

držovala pravidla hry a nezneužívala svých práv či dočasné převahy. Proto lidé s vyšší sociální důvěrou mají větší důvod věřit v uskutečnitelnost demokracie a vyjadřovat jí vyšší podporu [srov. např. Sullivan, Transue 1999].

Dalším psychologickým faktorem potenciálně vedoucím k vyšší podpoře demokracie je tendence ospravedlňovat stávající společenský systém [Jost, Hunyady 2005]. Mezi lidmi se ve větší či menší míře objevuje motivace bránit, ospravedlňovat a podporovat status quo, která odráží některé základní epistemické, existenční a vztahové potřeby [Jost, van der Toorn 2012]. Pro současné adolescenty je status quo reprezentován právě demokracií, a proto lze předpokládat, že čím silnější bude jejich individuální motiv ospravedlňovat stávající společenský systém, tím větší podpoře se u nich bude demokracie těšit. Ospravedlňování systému se obvykle realizuje skrze identifikaci s různými systém ospravedlňujícími ideologiemi, např. meritokracií, politickým konzervatismem či vírou v inherentní spravedlnost světa [Jost, Hunyady 2005]. Tato studie bude chápat jako projev ospravedlňování současného systému právě víru ve spravedlivý svět, tedy přesvědčení, že svět funguje spravedlivě a lidé od něj obvykle dostanou, co si zaslouží [Lerner 2003; Furnham 2003]. Vyšší víra ve spravedlivý svět (jakožto indikátor silnějšího motivu ospravedlňovat status quo) by proto měla souviset s vyšší podporou demokracie [srov. Forgas, Kelemen, László 2015].

Úroveň podpory demokracie z velké části pramení rovněž z hodnotové orientace člověka, tedy jeho stabilní a obecné preference pro určité typy chování či cíle. Na úrovni celých společností i jednotlivců se zdá, že podpora demokracie pozitivně souvisí zejména s podporou postmaterialistických hodnot autonomie a sebevyjádření, stojících v protikladu k materialistickým hodnotám, které kladou důraz na fyzické a ekonomické zabezpečení [Dalton 2004; Inglehart 1997; Inglehart, Welzel, 2005]. Podle komunitaristického přístupu, reprezentovaného zejména teorií sociálního kapitálu, můžeme za další zdroj demokratické podpory (vedle výše popsané sociální důvěry) pokládat rovněž pozitivní vztah člověka k sociální angažovanosti, tedy k aktivnímu zapojení do dění ve vlastní komunitě a celé společnosti [Putnam 2000]. Vzhledem k tomu, že tato studie nezahrnuje standardní měření postmaterialismu, zaměříme se alespoň na efekt materialistické hodnotové orientace adolescentů, doplněný o efekt orientace na sociální angažovanost.

Jelikož je demokratický politický systém realizován prostřednictvím konkrétních institucí, může podpora demokracie odrážet spokojenost s jejich aktuálním fungováním. Přestože mnozí autoři upozorňují, že se skeptický pohled na fungování současného režimu a jeho představitele nevyklučuje se silnou podporou pro demokratický ideál a demokratické principy [Dalton 2004; Norris 2011] [v rámci české společnosti Mansfeldová 2006; u českých adolescentů Klicperová-Baker et al. 2007], není vyloučeno, že silná nespokojenost s institucemi může podkopávat důvěru v demokracii jako takovou (viz například souběžný pokles důvěry v instituce a podpory demokracie v české společnosti od konce devadesátých let [Linek 2010]). Dalšími zkoumanými prediktory proto bude důvěra

k institucím, které mohou adolescenti vnímat jako reprezentanty současného demokratického režimu a jeho principů.

Jako zdroj demokratických orientací je důležité zvažovat rovněž socializační faktory související s prostředím, v němž se adolescenti pohybují. Jedná se zejména o rodinu a školu, přičemž oba kontexty mohou být charakterizovány tím, zda poskytují či neposkytují adolescentům možnost volně vyjadřovat své názory a podílet se na společném rozhodování (obvykle se v této souvislosti pracuje s pojmy rodinné demokracie a otevřeného školního klimatu). Podle některých studií existuje nezanedbatelný, byť spíše slabší efekt demokracie v rodině [Miklikowska, Hurme 2011] a otevřeného školního klimatu [Campbell 2008; Finkel, Ernst 2005] na vyšší podporu demokracie a jejích principů ze strany adolescentů. Navíc lze uvažovat o tom, že rodinná a školní demokratická zkušenost nevedou pouze k podpoře demokracie jako takové, ale skrze poskytnutý prostor k diskuzi umožňují adolescentům ujasnit si své názory a lépe je strukturovat. Z tohoto hlediska můžeme očekávat, že adolescenti, kteří mají více zkušeností s demokratickým prostředím, budou vykazovat větší propojenost mezi obecnou podporou demokracie a podporou jejích principů [viz Finkel, Ernst 2005].

Konečně, individuální podporu demokratického režimu může ovlivňovat socioekonomický status, chápáný jako vnímaná spokojenost s vlastní ekonomickou situací, či dosažené vzdělání. Vyšší socioekonomický status člověka se může promítat do jeho podpory demokracie skrze přesvědčení, že režim funguje v jeho prospěch a že mu dává dobré vyhlídky do budoucna. Ačkoli se však zdá, že tento vztah platí na úrovni celých zemí [Inglehart 1997], na individuální úrovni se souvislost mezi spokojeností s vlastní ekonomickou situací a podporou demokracie zdá být minimální [Dalton 2004]. Některé studie napříč různými kulturními kontexty potvrzují souvislost mezi podporou demokracie a vyšším vzděláním [Evans, Rose 2012; Shafiq 2010], tento pozitivní efekt je však pravděpodobně dán spíše bezprostředním účinkem vzdělání na politické postoje studujících (např. zvýšení zájmu o veřejné dění či vystavení prodemokratické sociální normě), nikoli zprostředkovaně zlepšením jejich socioekonomického statusu [srov. Evans, Rose 2012]. Aby bylo možné odlišit, zda se do podpory demokracie u adolescentů promítá spíše jejich vzdělání, či status jako takový, zaměřuje se tato studie jak na spokojenost s finanční situací domácnosti či vzdělání rodičů, tak na momentálně absolvovanou vzdělávací dráhu.

Shrnutí výzkumných otázek

Následující analýza se pokusí odpovědět na otázku, jaká je mezi českými adolescenty podpora demokracie. Rozlišena je přitom (a) obecná podpora demokratického režimu, (b) obecná podpora dvou demokratických principů (právo svobodně vyjádřit názor; ochrana práv menšin) a (c) podpora zmíněných principů ve složitějších kontextech, kdy se dostávají do nesouladu s jinými principy (právo

svobodně vyjádřit názor vs. zachování veřejného pořádku; ochrana práv menšin vs. vůle většiny).

Další otázka této studie se ptá, (a) nakolik projevená obecná podpora demokracie skutečně implikuje podporu demokratických principů a (b) jak úzce souvisí obecná podpora demokratických principů s jejich podporou ve výše zmíněných složitějších kontextech. Tato otázka je položena na pozadí obecnější úvahy nad tím, nakolik je pro adolescenty srozumitelný vztah demokracie s některými demokratickými principy a jak moc jsou u nich tyto principy internalizovány. Předpokládáme rovněž, že míra propojenosti mezi obecnou podporou demokracie a podporou jejích principů může souviset s předchozí demokratickou zkušeností v rodinném a školním prostředí.

Cílem poslední otázky je pak zjistit, jak se do podpory demokracie a demokratických principů u adolescentů promítá jejich sociální důvěra, víra ve spravedlivý svět, hodnotová orientace, institucionální důvěra, vnímaná demokracie v rodině, vnímané otevřené školní klima, spokojenost s finanční situací a vzdělání.

Metoda

Výzkumný soubor a sběr dat

Výzkumný soubor byl sestaven náhodným výběrem základních a středních škol z Rejstříku škol a školských zařízení MŠMT. Vybírány byly školy ze čtyř krajů: Jihomoravský, Pardubický, Vysočina a Zlínský. Na každé škole byli dotazováni dostupní studenti v devátém a desátém ročníku vzdělávání. Celkem se výzkumu zúčastnili studenti ze 130 školních tříd na 68 školách. Analyzována byla data od 1959 studentů (z původního počtu 2090 byli vyřazeni ti, kteří neuvedli svůj věk či byli starší 17 let). Průměrný věk účastníků byl 15,60 let ($SD = 0,70$) a 52 % představovaly dívky.

Studenti devátých ročníků základních škol tvořili 42 % celkového vzorku, studenti prvních ročníků středního odborného vzdělávání 39 % a studenti gymnázií zbylých 19 % (z toho 16 % studenti čtvrtého a 19 % studenti pátého ročníku osmiletých gymnázií a 65 % studenti prvního ročníku čtyřletých gymnázií).⁴

Co se týče zastoupení jednotlivých krajů, 36 % účastníků pocházelo z Jihomoravského kraje, 16 % z Pardubického kraje, 26 % z Vysočiny a 22 % ze Zlínského kraje.⁵ V obci menší než 3 tisíce obyvatel žilo 23 % respondentů, dalších 34 %

⁴ Poměr studentů středního odborného vzdělávání a gymnázií ve výzkumném souboru poměrně přesně odráží jejich poměr v populaci zkoumaných krajů, který je rovněž 70 : 30 [ČSÚ 2014a, 2014b, 2014c, 2014d].

⁵ Z hlediska počtu obyvatel ve věku 15–19 let představuje Jihomoravský kraj 40 %, Pardubický kraj 19 %, Vysočina 20 % a Zlínský kraj 21 % z celkové populace čtyř zkoumaných krajů [ČSÚ 2014a, 2014b, 2014c, 2014d].

žilo v obci do 15 tisíc obyvatel, dalších 28 % v obci do 50 tisíc obyvatel a 16 % v obci nad 50 tisíc obyvatel.⁶

Data byla sbírána v květnu a červnu 2014. Studenti v rámci školního vyučování vyplnili tištěný či elektronický dotazník (podle přání vedení školy), který zjišťoval jejich politické a občanské postoje, občanskou participaci a vnímání školního a rodinného prostředí.

Měřicí nástroje

Podpora demokracie a demokratických principů byla posuzována na základě souhlasu respondenta s osmi předloženými výroky (pro jejich plné znění viz Tabulku 1).⁷ Jeden výrok zjišťoval obecnou podporu demokratického režimu (D1), dva výroky zjišťovaly podporu dvou obecných demokratických principů – práva svobodně vyjádřit názor (D2) a ochrany práv menšin (D3). Další tři výroky zjišťovaly podporu práva svobodně vyjádřit názor v kontextu potřeby udržet veřejný pořádek a omezit neortodoxní aktivisty (D4 až D6; tyto tři položky můžeme chápat jako měření represivního potenciálu). Poslední dvě položky pak měřily podporu ochrany práv menšin v kontextu požadavku majoritního rozhodování (D7 a D8).

Sociální důvěra ve smyslu generalizované důvěry napříč různými společenskými skupinami byla zjišťována položkami: „Důvěřuji lidem, kteří mají náboženskou víru jinou než já“ a „Důvěřuji lidem, kteří pocházejí z jiných zemí než já“ ($r = 0,39$) [Freitag, Bauer 2013].

Víra ve spravedlivý svět byla měřena standardní šestipoložkovou škálou tzv. obecné víry ve spravedlivý svět (příklad položky: „Myslím si, že svět je v podstatě spravedlivý“; vnitřní konzistence škály: $\alpha = 0,74$) [Dalajka, Ježek 2008; Dalbert 2001].

Měření *hodnotové orientace* bylo uvedeno instrukcí: „Když přemýšlíš o svém budoucím životě, jak je pro tebe osobně důležité dosažení následujícího?“ Materialistická orientace byla zjišťována položkami: „mít pěkné oblečení“, „mít pěkný dům“ a „vydělat hodně peněz“ ($\alpha = 0,79$). Orientace na sociální angažovanosti byla měřena položkami: „pomáhat těm, kteří měli méně štěstí“, „pomáhat zlepšovat život lidem v mé obci či městě“ a „dělat něco užitečného pro společnost“ ($\alpha = 0,68$) [Flanagan et al. 1998; Flanagan, Tucker 1999].

⁶ Podle dostupných údajů žije v populaci čtyř zkoumaných krajů 34 % lidí v obci do 2 tisíc obyvatel, dalších 33 % v obci do 20 tisíc obyvatel, dalších 12 % v obci do 50 tisíc obyvatel a 21 % v obci nad 50 tisíc obyvatel [ČSÚ 2014a, 2014b, 2014c, 2014d]. Ačkoli tyto údaje neumožňují kvůli odlišné kategorizaci a zaměření na všechny věkové skupiny přesné srovnání s výzkumným souborem, naznačují, že ve výzkumném souboru mohou být podprezentováni obyvatelé malých (< 2 tisíce) a naopak velkých (> 50 tisíc) obcí.

⁷ Použita byla čtyřbodová stupnice odpovědí: rozhodně nesouhlasím (1) – spíše nesouhlasím (2) – spíše souhlasím (3) – rozhodně souhlasím (4). Není-li uvedeno jinak, byla čtyřbodová stupnice použita i u dalších proměnných.

Institucionální důvěra byla tvořena dvěma dimenzemi: (1) důvěra v politické instituce, reprezentovaná důvěrou ve (a) vládu a (b) politické strany ($r = 0,56$), a (2) důvěra v instituce dbající na dodržování pravidel, reprezentovaná důvěrou v (a) policii a (b) soudy ($r = 0,50$).

Demokracie v rodině vnímaná adolescentem byla měřena za pomoci pěti položek převzatých z původně šestipoložkové škály (příklad položky: „Rodiče mi umožňují účastnit se rozhodování v naší rodině“; $\alpha = 0,88$) [Stattin et al. 2011].

Otevřené školní klima podporující diskuzi, utváření a vyjadřování názorů ze strany studentů bylo měřeno šesti položkami převzatými z mezinárodní studie CIVED (příklad položky: „Studenti ve třídě volně vyjadřují své názory, dokonce i tehdy, když se liší od názorů většiny ostatních studentů“; $\alpha = 0,71$) [Schulz, Sibberns 2004].

Spokojenost s finanční situací domácnosti zjišťovala otázka, zda celkový příjem domácnosti dostatečně pokrývá její výdaje.⁸ *Vzdělání rodičů* bylo chápáno jako binární proměnná zachycující, zda má alespoň jeden z rodičů ukončené vysokoškolské vzdělání. Z hlediska *studované školy* byli adolescenti rozděleni na tři skupiny: základní škola, střední odborná škola či učiliště a gymnázium (včetně víceletých gymnázií).

Postup analýzy

Pro znázornění podpory jednotlivých výroků o demokracii byly použity základní popisné statistiky (zvláště pro celý soubor a jednotlivé sociodemografické podskupiny). Pro znázornění jejich struktury byla užita matice Pearsonových korelací. Za účelem ověření, zda se struktura demokratické podpory liší u adolescentů s nižší či vyšší demokratickou zkušeností v rodině a ve škole, popř. zda se liší napříč základními sociodemografickými skupinami (pohlaví, typ školy, vzdělání rodičů), byla vždy otestována shoda mezi daty a jednoduchým modelem, který v celkové korelační matici předpokládal identické hodnoty vybraných korelací napříč srovnávanými skupinami.⁹ Skupiny s nižší a vyšší demokratickou zkušeností byly stanoveny na základě mediánu proměnné demokracie v rodině, resp. otevřené školní klima.

Ke zjištění individuálních prediktorů podpory demokracie a demokratických výroků bylo využito strukturní modelování (software *Mplus 6.1*), konkrétně model s demokratickými výroky v roli závislých proměnných a následujícím

⁸ Stupnice odpovědí: nestačí, aby pokryl všechny výdaje (1) – těsně pokrývá všechny výdaje (2) – pokrývá všechny výdaje, nedělá nám to problém (3) – je vysoký, s výdaji si opravdu neděláme starosti (4).

⁹ Shoda s daty (tj. neprůkazný rozdíl mezi korelacemi) byla indikována chí-kvadrát statistikou nesignifikantní na 1% hladině a komparativním indexem shody (CFI) blížícím se hodnotě 1,00.

proměnnými v roli prediktorů: sociální důvěra, víra ve spravedlivý svět, materialismus, orientace na sociální angažovanost, důvěra v politické instituce, důvěra v policii a soudy, demokracie v rodině a otevřené školní klima. Do modelu byly jako prediktory zařazeny rovněž sociodemografické proměnné, které se ukázaly být relevantní na základě předchozí analýzy. Proměnné měřené jednou položkou byly chápány jako manifestní, zatímco proměnné měřené více položkami jako latentní.¹⁰ Až na dvě výjimky¹¹ nebyly povoleny korelace chyb měření. Naopak korelace mezi prediktory povoleny byly. Model byl odhadnut robustní variantou metody *full information maximum likelihood*, která zohledňuje případná narušení normálního rozložení závislých proměnných¹² a přítomnost chybějících dat u některých respondentů.¹³ Hlavním předmětem interpretace byly standardizované regresní koeficienty, přičemž statistická významnost efektů byla s ohledem na relativně velký vzorek testována na 1% hladině.

Výsledky

Podpora demokracie a demokratických principů

Podpora jednotlivých výroků mezi adolescenty je znázorněna v Tabulce 1. S tvrzením, že demokracie je nejlepším možným systémem vlády, rozhodně či spíše souhlasilo 65 % respondentů. Ze dvou zkoumaných demokratických principů mělo silnější podporu právo na vyjádření vlastního názoru (86 %), zatímco podpora ochrany práv menšin byla na podobné úrovni jako obecná podpora demokracie (68 %). Přes velmi vysokou podporu práva na svobodné vyjádření názoru se 45 % procent respondentů vyjádřilo pro tvrdé potrestání demonstrantů, kteří neposlušají policii, a 59 % pro přísnější kontrolu demonstrací či omezení aktivistů kritizujících vládu. Podobně přestože dvě třetiny respondentů podporovaly ochranu práv menšin, téměř polovina (49 %) by souhlasila s vykázaním nějaké menšiny ze země, pokud to bude přání společenské většiny, a 62 % procent vyjádřilo názor, že by si menšiny neměly příliš vyskakovat, protože v zemi rozhoduje většina.

Analýzy sociodemografických skupin ukázaly, že všechny výroky mají podobnou podporu napříč kraji či obcemi s různou velikostí (podle hodnot η^2

¹⁰ V případě víry ve spravedlivý svět, demokracie v rodině a otevřeného školního klimatu byly původní položky na základě faktorových zátěží rozděleny do tří balíčků (*parcels*) spojováním položek s vysokými a nízkými faktorovými zátěžemi (*item-to-construct balance procedure* [Little et al. 2002]).

¹¹ Tyto výjimky jsou znázorněny níže při prezentaci výsledků na Obrázku 1.

¹² Metoda MLR v programu *Mplus*. Směrodatné chyby jsou odhadnuty tzv. *sandwich* metodou. Chí-kvadrát je asymptoticky ekvivalentní Yuan-Bentlerově T2* testové statistice.

¹³ Procento platných hodnot pro každou proměnnou či kombinaci dvou proměnných se napříč datovým souborem pohybovalo mezi 82 a 99%.

Tabulka 1. Popisné statistiky a korelační matice – první část

	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8
D1. Demokracie je nejlepší možný systém vlády, který znám.								
D2. Všichni lidé mají právo veřejně vyjádřit svůj názor.	0,27							
D3. V naší společnosti by se měla respektovat práva menšin.	0,15	0,18						
D4. Demonstranti, kteří neposlouchají policii, by vždy měli být tvrdě potrestáni.	0,01	0,03	0,09					
D5. Demonstrace a protesty na náměstích by měly probíhat pod přísnější kontrolou.	0,06	0,02	0,13	0,38				
D6. Měli bychom omezit tzv. aktivisty, kteří jen kritizují vládu, ale sami nic nedělají.	0,09	0,08	0,13	0,25	0,36			
D7. Pokud si většina občanů nepřeje v naší zemi nějakou menšinu, měla by tato menšina poslechnout a odejít.	-0,03	0,01	-0,36	0,02	-0,02	-0,01		
D8. Menšiny v naší zemi by si neměly příliš vyskakovat, protože v naší zemi rozhoduje většina.	0,03	0,05	-0,32	0,03	0,03	0,06	0,50	
Celý soubor								
% rozhodně nesouhlasí	10	3	10	14	9	11	15	10
% spíše nesouhlasí	24	10	22	41	32	31	36	28
% spíše souhlasí	45	33	48	34	50	46	28	39
% rozhodně souhlasí	20	53	20	11	9	13	21	23
Průměr	2,75	3,36	2,77	2,41	2,60	2,61	2,54	2,76
Směrodatná odchylka	0,89	0,80	0,88	0,86	0,78	0,84	0,98	0,92
N	1862	1892	1869	1869	1835	1821	1844	1833

Tabulka 1. Popisné statistiky a korelační matice – druhá část

	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8
Průměry jednotlivých podskupin								
Pohlaví								
Muž	2,71	3,30	2,59	2,43	2,52	2,56	2,73	2,87
Žena	2,79	3,40	2,92	2,39	2,67	2,65	2,38	2,66
η^2	0,00	0,00	0,04	0,00	0,01	0,00	0,03	0,01
Typ školy								
Základní	2,77	3,35	2,83	2,47	2,63	2,61	2,49	2,73
Střední odborná či učiliště	2,62	3,34	2,68	2,31	2,55	2,54	2,64	2,78
Gymnázium	2,96	3,41	2,80	2,49	2,62	2,72	2,49	2,76
η^2	0,02	0,00	0,01	0,01	0,00	0,01	0,01	0,00
Vzdělání rodičů								
Žádný z rodičů VŠ	2,73	3,35	2,77	2,41	2,63	2,60	2,55	2,75
Alespoň jeden z rodičů VŠ	2,86	3,36	2,77	2,44	2,59	2,66	2,53	2,78
η^2	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Vnímaný příjem domácnosti								
Nestačí	2,61	3,34	3,03	2,39	2,75	2,49	2,32	2,52
Těsně pokrývá výdaje	2,71	3,36	2,79	2,33	2,56	2,56	2,61	2,83
Bez problémů pokrývá výdaje	2,82	3,36	2,78	2,43	2,60	2,64	2,51	2,73
Vysoký	2,60	3,41	2,63	2,44	2,57	2,56	2,65	2,88
η^2	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Tabulka 1. Popisné statistiky a korelační matice – třetí část

Kraj	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8
Jihomoravský	2,75	3,34	2,85	2,40	2,57	2,60	2,51	2,69
Pardubický	2,58	3,35	2,73	2,49	2,69	2,70	2,50	2,76
Vysočina	2,84	3,32	2,75	2,44	2,66	2,63	2,54	2,83
Zlínský	2,77	3,43	2,69	2,34	2,50	2,52	2,63	2,78
η^2	0,01	0,00	0,01	0,00	0,01	0,01	0,00	0,00
Velikost obce								
< 3000	2,70	3,34	2,71	2,37	2,65	2,64	2,58	2,81
3000 až 15 000	2,76	3,37	2,77	2,41	2,59	2,56	2,57	2,74
15 001 až 50 000	2,69	3,31	2,74	2,46	2,55	2,61	2,49	2,76
> 50 000	2,92	3,44	2,90	2,38	2,59	2,66	2,53	2,71
η^2	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Poznámka: Každá proměnná mohla nabývat hodnot 1 až 4.

byly rozdíly mezi skupinami odpovědné vždy za méně než 1 % rozptylu). Žádná souvislost nebyla nalezena ani mezi podporou jednotlivých výroků a vzděláním rodičů či vnímaným příjmem domácnosti. Mezi muži a ženami se podstatnější rozdíly objevily pouze u dvou položek týkajících se práv menšin (ženy podporovaly tato práva o něco silněji než muži). Mezi různými typy škol se projevily určité velmi malé rozdíly pouze u obecné podpory demokracie (studenti odborného vzdělávání vykazovali o něco nižší podporu než studenti gymnázií; u všech typů škol nicméně byla podpora demokracie nadpoloviční). Jednotlivé demokratické výroky měly obecně nízkou až zanedbatelnou vnitroskupinovou korelaci na úrovni jednotlivých škol, resp. školních tříd (nejvyšší hodnota byla přítomna pro obecnou podporu demokracie, $ICC = 0,06$), což naznačuje nízkou názorovou homogenitu jednotlivých škol a školních tříd.

Vztah mezi podporou demokracie a podporou demokratických principů

Celkový vztah mezi obecnou podporou demokracie a dalšími výroky byl relativně slabý (Tabulka 1). Výrazněji – na středně silné úrovni – korelovala obecná podpora demokracie pouze s podporou práva na svobodné vyjádření názoru. Slabě pak korelovala s podporou ochrany práv menšin. Korelace s dalšími výroky byly zanedbatelné. Uvedený vzorec daných sedmi korelací byl konzistentní bez ohledu na zkušenost adolescenta s otevřeným školním klimatem ($\chi^2[7] = 6,18$, $p = 0,52$; CFI = 1,00) či demokracií v rodině ($\chi^2[7] = 9,89$, $p = 0,20$; CFI = 1,00), přítomnost vysokoškolského vzdělání rodičů ($\chi^2[7] = 11,17$, $p = 0,13$; CFI = 1,00) či typ studované školy ($\chi^2[14] = 27,25$, $p = 0,02$; CFI = 0,99). V případě pohlaví se ukázalo nezbytné přijmout předpoklad o něco vyšší korelace mezi obecnou podporou demokracie a práva na vyjádření názoru u mužů ($r = 0,33$) než u žen ($r = 0,19$), přičemž ostatní korelace rozdílné nebyly ($\chi^2[6] = 6,22$, $p = 0,40$; CFI = 1,00).

Podpora obecného práva vyjádřit názor nekorelovala s odmítnutím požadavku tvrdě trestat demonstranty, mít větší kontrolu nad demonstracemi či omezit aktivisty kritizující vládu. Podpora tohoto principu na obecné rovině tedy u respondentů nijak neimplikovala jeho podporu ve složitějším kontextu, kde se střetává s potřebou udržet veřejný pořádek a omezit neortodoxní aktivisty. Tento vzorec tří korelací byl konzistentní bez ohledu na otevřené školní klima ($\chi^2[3] = 0,52$, $p = 0,91$; CFI = 1,00), demokracii v rodině ($\chi^2[3] = 5,43$, $p = 0,14$; CFI = 1,00), vzdělání rodičů ($\chi^2[3] = 0,72$, $p = 0,87$; CFI = 1,00), typ studované školy ($\chi^2[6] = 15,77$, $p = 0,02$; CFI = 0,99) či pohlaví ($\chi^2[3] = 0,35$, $p = 0,95$; CFI = 1,00).

Oproti tomu obecná podpora demokratického principu ochrany práv menšin středně silně korelovala s odmítnutím názorů, že by menšiny měly na přání většiny odejít ze země a že by si menšiny neměly příliš vyskakovat. V případě tohoto principu tedy existovala spojitost mezi jeho podporou na obecné rovině a podporou v kontextu potenciálního konfliktu s principem většinového rozhodování. Uvedené dvě korelace byly konzistentní bez ohledu na otevřené školní

klima ($\chi^2[2] = 2,48$, $p = 0,29$; CFI = 1,00), demokracii v rodině ($\chi^2[2] = 4,00$, $p = 0,14$; CFI = 1,00), vzdělání rodičů ($\chi^2[2] = 2,83$, $p = 0,24$; CFI = 1,00) či typ studované školy ($\chi^2[4] = 2,74$, $p = 0,60$; CFI = 1,00). V případě pohlaví bylo nutné přijmout předpoklad silnějšího vztahu mezi obecnou podporou práv menšin a odmítnutím názorů, že by menšiny měly na přání většiny odejít, u mužů ($r = -0,40$) než u žen ($r = -0,26$); ve zbylé korelaci se však obě pohlaví nelišila ($\chi^2[1] = 3,96$, $p = 0,05$; CFI = 1,00).

Individuální prediktory podpory demokracie a demokratických principů

Na základě korelační analýzy byly stanoveny čtyři závislé proměnné pro následné predikce. Vzhledem ke vzájemným korelacím se jevílo smysluplné chápat položku měřící obecnou podporu ochrany práv menšin a dvě položky měřící její podporu v kontextu většinového rozhodování jako společné indikátory jedné latentní proměnné nazvané *ochrana práv menšin*.¹⁴ Naopak v případě práva vyjádřit svůj názor byla vzhledem k zanedbatelným korelacím odlišena jeho obecná podpora (proměnná *právo vyjádřit názor*, měřená jednou položkou) od tendence upřednostnit ochranu veřejného pořádku a potlačení neortodoxních aktivistů. Tato latentní proměnná, reprezentovaná třemi položkami, byla označena jako *represivní potenciál*.¹⁵ V analýze dále figurovala jednou položkou měřená obecná podpora demokracie.

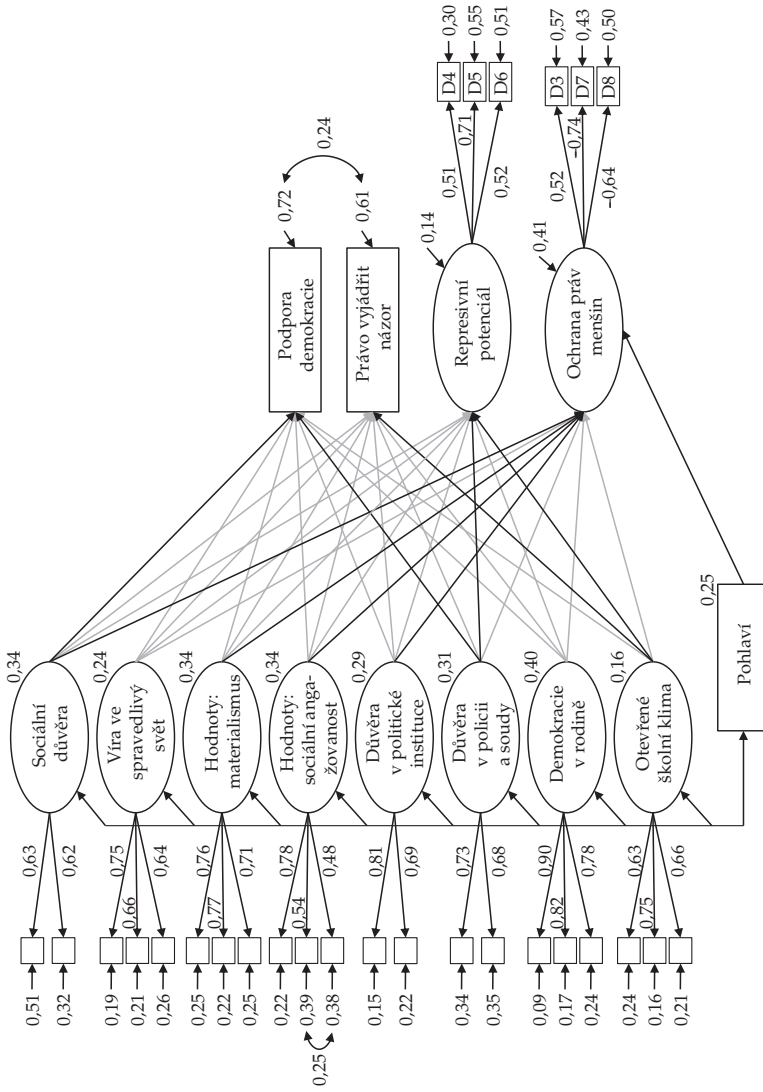
Co se týče sociodemografických proměnných, v modelu byl na základě předchozích analýz (Tabulka 1) zohledněn efekt pohlaví na podporu ochrany práv menšin. Ostatní sociodemografické proměnné nebylo nutno do modelu zahrnout s ohledem na mizivé procento jimi vysvětleného rozptylu, resp. v případě typu školy s ohledem na nízké vnitroskupinové korelace. Na základě nízké hodnoty vnitroskupinových korelací nebylo rovněž nutné při analýze explicitně modelovat víceúrovňový charakter dat (jednotlivci rozdělení do školních tříd, resp. škol).

Výsledný model znázorňuje Diagram 1, regresní koeficienty odhadnuté v rámci tohoto modelu jsou pro přehlednost prezentovány zvlášť v Tabulce 2 a korelace mezi prediktory v Tabulce 3. Podle výsledků byla vyšší podpora demokracie predikována vyšší sociální důvěrou a vyšší důvěrou v policii a soudy. Množství rozptylu vysvětleného těmito proměnnými však bylo relativně nízké. Vyšší podpora práva vyjádřit svůj názor byla predikována pouze otevřenějším školním klimatem, nicméně šlo o velmi slabý efekt, čemuž odpovídá i zanedbatelné množství vysvětleného rozptylu. Vyšší represivní potenciál byl predikován

¹⁴ Podle konfirmační faktorové analýzy (CFA) se absolutní hodnoty standardizovaných faktorových zátěží pohybovaly od 0,48 do 0,75.

¹⁵ Podle CFA se absolutní hodnoty standardizovaných faktorových zátěží pohybovaly od 0,49 do 0,75.

Obrázek 1. Strukturální model predikující podporu demokracie

Poznámka: V modelu jsou vyznačeny rozptyly exogenních proměnných, chybové rozptyly endogenních proměnných, standardizované faktorové zátěže a případné korelace chyb měření. Ostatní parametry jsou pro přehlednost uvedeny v Tabulkách 2 a 3. Regresní koeficienty nedosahující statistické významnosti na 1% hladině jsou pro přehlednost vyvedeny šedou barvou. Shoda modelu s daty: $\chi^2[337] = 836,57$, $p < 0,01$ CFI = 0,96; TLI = 0,94; RMSEA = 0,03; SRMR = 0,03.

Tabulka 2. Predikce podpory demokracie a demokratických principů

	Podpora demokracie		Právo vyjádřit názor		Represivní potenciál		Ochrana práv menšin	
	B (SE)	p	B (SE)	p	B (SE)	p	B (SE)	p
Pohlaví (žena)								
Sociální důvěra	0,31 (0,06)	< 0,01	0,20	0,03	0,08	0,04	0,23 (0,04)	< 0,01
Víra ve spravedlivý svět	-0,10 (0,07)	0,12	-0,06	0,81	-0,01	0,01	0,23 (0,06)	< 0,01
Hodnoty: materialismus	0,09 (0,04)	0,04	0,06	0,02	0,07	0,56	0,03 (0,07)	0,71
Hodnoty: sociální angažovanost	-0,05 (0,06)	0,37	-0,03	0,09	0,06	0,10	-0,24 (0,04)	< 0,01
Důvěra v politické instituce	0,02 (0,07)	0,79	0,01	0,07	-0,08	0,70	0,21 (0,06)	< 0,01
Důvěra v policii a soudy	0,26 (0,08)	< 0,01	0,16	0,16	0,07	< 0,01	-0,13 (0,08)	0,11
Demokracie v rodině	0,09 (0,04)	0,02	0,07	0,36	-0,03	0,03	0,02 (0,04)	0,70
Otevřené školní klima	0,12 (0,08)	0,15	0,05	< 0,01	0,13	< 0,01	0,01 (0,08)	0,89
R ²	0,10		0,05		0,26		0,23	

Pozn.: B = nestandardizovaný regresní koeficient. SE = směrodatná chyba.
 β = standardizovaný regresní koeficient.

zejména vyšší důvěrou v policii a soudy a slaběji pak otevřenějším školním klimatem. Doplňující mediační analýza ukázala, že podstatný efekt na represivní potenciál měla rovněž vyšší víra ve spravedlivý svět ($\beta = 0,28$), ovšem jeho větší část byla mediována právě vyšší důvěrou v policii a soudy ($\beta = 0,17$).¹⁶ Vyšší podpora ochrany práv menšin byla predikována vyšší sociální důvěrou, nižší podporou hodnot materialismu, vyšší podporou hodnot sociální angažovanosti a vyšší důvěrou v politické instituce. Zároveň byla podpora ochrany práv menšin mírně silnější u mužů než u žen.

Diskuze

V úvodu studie byla položena otázka, zda současní adolescenti pro českou demokracii představují spíše naději, či hrozbu. Výsledky poměrně jasně ukazují, že u mladých lidí nemůžeme předpokládat žádný univerzální pro- či protidemokratický postoj, ve kterém by se spojovala explicitní podpora demokracie s podporou dílčích demokratických principů a který by měl své jednoznačné psychologické či socioekonomické zdroje. Pohled současných adolescentů na demokracii se zdá být roztržštěný do několika postojových orientací, které spolu nutně nemusejí příliš souviset. Konkrétně v této studii se jako relativně nezávislé ukázaly být obecná podpora demokracie, obecná podpora svobody slova, podpora ochrany práv menšin a represivní potenciál (čili podpora omezení nekonvenčních aktivistů).

Jak silná je u adolescentů podpora demokracie a jejích principů?

Nenaplnuje se žádný růžový ani černý scénář, podle něhož by byla současná mladá generace výrazně pro- či protidemokratická. Převládá tendence demokracii podporovat (spíše či rozhodně demokracii za nejlepší systém vlády pokládají dvě třetiny současných adolescentů), což je podpora na stejné úrovni jako u generace mladých dospělých do 30 let [viz Linek 2010]. Ve srovnání se staršími dospělými, a tedy i populačním průměrem, je podpora demokracie u adolescentů mírně vyšší. Takový výsledek je v souladu s klasickou socializační hypotézou, podle níž má na podporu demokracie vliv, že člověk vyrůstal v demokratickém politickém systému a mohl si tak k němu vytvořit stabilní emoční pouto a osvojit jeho principy [Easton 1965; Easton, Dennis 1967]. Zatímco Linek [2010] tento efekt demonstroval na srovnání starších dospělých (socializovaných před rokem 1968) s mladšími dospělými, současná analýza ukazuje, že se socializační působení demokratického systému projevuje rovněž u adolescentů (uvedená srovnání je ovšem nutné brát pouze jako přibližná s ohledem na rozdílné měřicí nástroje

¹⁶ 99% interval spolehlivosti pro nestandardizovaný nepřímý efekt = (0,07; 0,23).

Tabulka 3. Korelace mezi prediktory

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. Pohlaví (žena)								
2. Sociální důvěra	0,16							
3. Víra ve spravedlivý svět	0,10	0,10						
4. Hodnoty: materialismus	-0,07	-0,18	-0,02					
5. Hodnoty: sociální angažovanost	0,29	0,31	0,30	-0,12				
6. Důvěra v politické instituce	0,07	0,20	0,41	-0,04	0,12			
7. Důvěra v policii a soudy	0,20	0,27	0,45	0,03	0,26	0,62		
8. Demokracie v rodině	-0,01	0,15	0,06	0,07	0,15	0,06	0,07	
9. Otevřené školní klima	0,13	0,22	0,23	-0,04	0,25	0,22	0,30	0,31

použité v jednotlivých studiích). Na druhou stranu, podpora demokracie mezi českými adolescenty nedosahuje úrovně obvyklé v zavedených západních demokraciích [Dalton 2004], což naznačuje, že se i do nejmladší generace částečně otiskuje místní politická kultura se svou demokratickou deziluzí. Úroveň podpory demokracie u českých adolescentů se tak zdá být výsledkem spolupůsobení obou socializačních procesů – přirozeného osvojování si vztahu k současnému politickému systému i místní politické kultury.

Úroveň podpory jednotlivých demokratických principů nám dává o generaci současných adolescentů poněkud rozporuplný obrázek. Na abstraktní rovině má velmi silnou podporu svoboda slova (což je v souladu se zjištěními z roku 2009 [Soukup 2010]) a o něco nižší, ale stále jasně většinovou podporu lze nalézt v případě ochrany práv menšin. Podíváme-li se však na podporu těchto principů ve složitějších kontextech, kde se mohou střetávat s jinými principy a hodnotami, objevují se náznaky některých protidemokratických tendencí. Pozorovat lze problematický vztah k menšinám i nekonvenčním aktivistům, kteří jsou částí mladé generace vnímaní jako narušitelé klidného fungování stávajícího režimu. Síla, s jakou adolescenti podporují práva menšin či svobodu slova, je do značné míry ovlivněná kontextem, v němž je dané téma zarámováno. Například abstraktní princip ochrany menšin odmítá podpořit pouze třetina adolescentů, avšak polovina připouští, že je v pořádku vykázat na přání většiny nějakou menšinu ze

země, a dvě třetiny podporují názor, že si „menšiny nemají příliš vyskakovat.“ Podobně lze přes silnou podporu svobody slova nalézt téměř poloviční podporu pro tvrdé potrestání demonstrantů neposlušajících policii a ještě vyšší podporu pro přísnější kontrolu demonstrací či omezení aktivistů. Celkové pro- či protidemokratické směřování současné mladé generace tak může být relativně proměnlivé s ohledem na to, v jakých souvislostech jsou demokracie a její principy ve společnosti tematizovány [srov. Sullivan, Transue 1999]. Než aby byla jasnou nadějí či hrozbou, zdá se mít mladá generace potenciál k obojímu a zůstane pravděpodobně věcí širšího společenského kontextu, která tendence se u ní projeví.

S čím se u adolescentů podpora demokracie spojuje?

Ačkoli je obecná podpora demokracie důležitým ukazatelem politických orientací a preferencí současné mladé generace, otázkou zůstává, o čem přesně vypovídá. Podpora demokracie se sice u českých adolescentů částečně spojuje s podporou práva na svobodné vyjádření vlastního názoru, ovšem téměř nesouvisí s podporou práv menšin či s odmítnutím represe vůči neortodoxním aktivistům. Demokracie tak jakoby pro mnohé mladé lidi implikovala zejména abstraktní svobodu slova, která se však paradoxně nevylučuje s omezením menšinových hlasů či hlasů těch, kdo by v rámci svého aktivismu narušovali veřejný pořádek. Podpora obecné svobody slova se navíc zdá být především výrazem všeobecně rozšířené společenské normy (podle níž je správné se k tomuto demokratickému principu hlásit), která však není příliš internalizovaná. Nasvědčuje tomu zejména skutečnost, že se podpora svobody slova rozprostírá prakticky rovnoměrně napříč různými podskupinami adolescentů a je téměř nezávislá na jejich hodnotové orientaci či dalších psychologických proměnných. Hovoříme-li tedy o tom, že demokracie má podporu zhruba dvou třetin současné mladé generace, je třeba dodat, že se často jedná o demokracii v relativně zploštělém pojetí. Zjednodušené a nesoudržné chápání demokracie u českých adolescentů tak představuje další zřetelný limit jejich údajného „spasitelného potenciálu“ pro českou demokracii.

Chybějící propojenost mezi obecnou podporou demokracie, podporou práv menšin a odmítnutím represe vůči neortodoxním aktivistům se zdá být mezi současnými adolescenty plošně rozšířena. Nemění se s ohledem na rodinné zázemí (vzdělání rodičů a demokratické fungování rodiny) či školní prostředí (typ školy a otevřené školní klima). Ačkoli můžeme z vývojového hlediska u adolescentů během jejich cesty do dospělosti předpokládat určitou další postojovou krystalizaci [Sears, Levy 2003], neprokázaná souvislost struktury demokratických postojů s působením dvou důležitých socializačních činitelů naznačuje, že tyto změny pravděpodobně nebudou nijak zásadní. Předpokládané rostoucí porozumění demokratickým principům navíc nemusí nutně vést k motivaci učinit své postoje více konzistentní, pokud není daná oblast pro člověka osobně důležitá či pokud pro něj nemá postojová nekonzistence negativní důsledky [Cooper 2012]. Čeští adolescenti se ostatně svou nízkou provázaností mezi jednotlivými demokratic-

kými postoji příliš nevymykají trendům nalezeným v jiných zemích či starších věkových skupinách [srov. Finkel, Sigelman, Humphries 1999; Prothro, Grigg 1960; Sullivan, Transue 1999].

Za nízkou či vysokou podporou demokracie u řady mladých lidí pravděpodobně stojí jejich obecnější vnímání společnosti a úvaha nad tím, zda je v takovém kontextu demokracie uskutečnitelná. Podle výsledků sice podpora demokracie nesouvisí s důvěrou v politické instituce, silnější podporu demokracie lze nicméně nalézt u těch, kteří mají vyšší sociální důvěru a vyšší důvěru v policii a soudy. Obojí můžeme chápat jako předpoklady pro úspěšné fungování demokratického systému: sociální důvěra znamená mimo jiné přesvědčení, že druzí budou respektovat pravidla a nezneužijí svých práv či převahy, zatímco důvěra v policii a soudy je v podstatě přesvědčením o funkčnosti institucí, které mají za úkol dodržování pravidel kontrolovat. Ačkoli je takový výsledek v souladu s dlouhodobým pozorováním, podle kterého je podpora demokracie víceméně nezávislá na důvěře v konkrétní politické instituce [např. Dalton 2004], nedůvěra či cynismus ve vztahu ke spoluobčanům a institucím kontrolujícím dodržování pravidel své negativní dopady na podporu demokracie mít může.

Do obecné podpory demokracie se naopak nepromítají proměnné související se socioekonomickým statutem, jako jsou vnímaný příjem domácnosti či vzdělání rodičů. Nezdá se tedy, že by individuální podpora demokracie u adolescentů pramenila z přesvědčení, že režim pracuje v jejich prospěch a dává jim lepší vyhlídky do budoucna. Spíše zanedbatelný efekt mají rovněž proměnné související se školním prostředím, ať již se jedná o typ studované školy, či otevřené školní klima. Na obecné rovině se tedy nezdá být mezi školami zásadní rozdíl v tom, do jaké míry u studentů rozvíjejí prodemokratické postoje. Na druhou stranu je důležité mít na paměti, že současná studie zohledňuje pouze implicitní školní demokracii v podobě otevřeného klimatu, nikoli však explicitní výuku o demokracii a jejích principech a vystavení explicitním prodemokratickým normám [srov. Evans, Rose 2012]. Možný efekt této charakteristiky školního prostředí u českých adolescentů by mohlo být užitečné prozkoumat v navazujících výzkumech.¹⁷

Odkud pramení podpora práv menšin a represivní potenciál?

Podpora demokracie je u adolescentů částečně propojená s podporou svobody slova, avšak zůstává relativně nezávislá na dvou dalších postojových orientacích – podpoře práv menšin a represivním potenciálu. Na rozdíl od spíše povrchně zakotvené podpory svobody slova představuje podpora práv menšin daleko více

¹⁷ Určitým náznakem tohoto efektu může být výsledek, podle něhož studenti gymnázií vykazovali lehce zvýšenou obecnou podporu demokracie oproti studentům středního odborného vzdělávání. V podobném duchu lze interpretovat rovněž zjištění Soukupa [2010], podle něž je podpora demokratických principů u adolescentů predikována zejména úrovní jejich občanských znalostí.

výraz koherentního světonázoru opřeneho o určité hodnoty a vnímání společnosti. Doložit to lze nejen na skutečnosti, že mladí lidé podporující práva menšin na abstraktní rovině mají tendenci je podporovat i ve složitějších kontextech, ale rovněž na tom, že se u těchto lidí zároveň častěji objevují specifické hodnotové orientace (konkrétně vyšší orientace na sociální angažovanost a nižší materialistická orientace). Větší podporu práv menšin lze nalézt rovněž u lidí s vyšší sociální důvěrou, která pravděpodobně vede člověka k silnějšímu přesvědčení, že příslušníci menšin nebudou chtít svých práv zneužít.¹⁸

Druhou postojovou orientací, nezávislou na předchozích, je represivní potenciál. Podpora represe vůči nekonvenčním aktivistům se u adolescentů neodvíjí od jejich vztahu k demokracii či svobodě slova, ale spíše z individuálního sklonu člověka ospravedlňovat status quo – věřit, že svět ve své současné podobně funguje správně a že nad jeho správným fungováním dohlížejí důvěryhodné policejní a soudní instituce. Pokud bychom dali za pravdu teoretickému vysvětlení, podle kterého vzniká ospravedlňování statu quo jako reakce na nejistotu danou možným ohrožením stávajícího společenského systému [Kay, Zanna 2012], potom vysoký represivní potenciál pravděpodobně najdeme zejména u mladých lidí, kteří mají obavu ze společenských změn, v jejichž důsledku pocíťují nejistotu. Zároveň se ukazuje, že důvěra v policii a soudy může mít dvojí tvář: na jednu stranu vede adolescenty k vyšší podpoře demokracie (zřejmě díky tomu, že jim umožňuje vnímat demokracii jako uskutečnitelnější), ale zároveň – zvláště pokud je založena na představě, že svět funguje dobře a netřeba jej měnit – vytváří potenciál pro represii vůči nekonvenčním formám politického protestu. Podobně dvojí tvář může mít zkušenost s otevřeným školním klimatem, která slabě souvisí s vyšší podporou práva vyjádřit názor, ale rovněž s vyšším represivním potenciálem. Pozitivní zkušenost s otevřenou veřejnou institucí tak může u adolescentů upevnit představu o hodnotě svobody projevu, ale zároveň paradoxně vést k negativnějším postojům vůči těm, kteří se vůči veřejným institucím radikálně vymezují. Uvedené zjištění ohledně školního klimatu je ovšem nutné interpretovat s určitou rezervou, neboť se opírá o velmi slabé efekty.

Omezení studie

Výzkumný soubor reprezentuje pouze adolescenty, kteří po ukončení základní školy pokračovali v dalším vzdělávání, nikoli ty, kteří byli nezaměstnaní či pracovali. Ačkoli podpora demokracie souvisela s typem sekundárního vzdělávání

¹⁸ Překvapivým zjištěním je pozitivní souvislost mezi podporou práv menšin a důvěrou v politické instituce. Ačkoli by nebylo dobré význam tohoto zjištění přeceňovat, může jít o důsledek působení relativně rozšířeného společenského diskurzu, podle kterého je to právě politická elita, kdo ve společnosti prosazuje práva menšin, občas v rozporu s přáním většiny. Vyšší důvěra v politickou elitu by pak vedla ve vyšší důvěru v to, co je vnímáno jako její politika, tedy v prosazování menšinových práv.

spíše okrajově, výsledky této studie lze vztáhnout pouze k populaci studentů v daném věku. Studie rovněž zahrnuje pouze studenty ze čtyř krajů České republiky. Jelikož však mezi adolescenty nebyly nalezeny podstatné rozdíly z hlediska místa bydliště (kraj a velikost sídla) či socioekonomických charakteristik, rozdíl mezi zkoumanými kraji a zbytkem země pravděpodobně nebude výrazný.

Za další limitaci lze považovat, že výzkum pokrývá pouze omezený výsek možných demokratických principů (zahrnutý nejsou například veřejná kontrola politických institucí či uznání legitimacy konfliktu nad politickými otázkami [viz Finkel, Sigelman, Humphries 1999]) a používá pouze jeden typ měření jejich podpory. Výsledky tak není možné chápat jako vyčerpávající obrázek demokratických orientací českých adolescentů. Se značnou obezřetností a s vědomím jejich přibližnosti je rovněž nutné interpretovat údaje o absolutní podpoře jednotlivých demokratických výroků, která se může měnit s ohledem na konkrétní formulace [Linek 2010]. Studie dále nezahrnuje některé potenciálně důležité charakteristiky rodinného a školního prostředí, zejména pak demokratické postoje rodičů a způsob demokratické výuky na školách. Jejich zohlednění v predikčním modelu by mohlo přispět k lepšímu vysvětlení demokratických postojů českých adolescentů.

V neposlední řadě je třeba mít na paměti průřezový charakter datového souboru, který neumožňuje jednoznačně stanovit směr zkoumaných efektů. Přestože mají předpokládané směry své teoretické opodstatnění, nelze v některých případech vyloučit obrácené efekty, kdy například vyšší podpora demokratických principů vede k vyšší sociální důvěře. Přesnější odpovědi by tak přinesla longitudinální data, která by umožnila modelovat změny demokratických postojů v čase.

Závěr

Celkové výsledky ukazují, že generace současných adolescentů je charakteristická relativně výraznou neprovázaností mezi obecnou podporou demokracie a podporou jejích jednotlivých principů. Důležitou roli podle všeho hraje kontext, ve kterém adolescenti o demokracii uvažují, ale rovněž individuální psychologické orientace. Klíčovou se zdá být zejména sociální důvěra, která souvisí s obecnou podporou demokracie a podporou ochrany práv menšin. Potvrzuje se tak jeden ze základních předpokladů teorie sociálního kapitálu, podle něhož je důvěra vůči druhým lidem, přesahující úzkých okruhů příbuzných, přátel a nám podobných osob, důležitým předpokladem úspěšného fungování demokracie. V prostředí vzájemné důvěry pravděpodobně u člověka snáze vzniká víra ve funkčnost demokracie, ochota dát druhým lidem možnost svobodně vyjadřovat své názory a ochota chránit práva všech občanů, včetně těch, kteří se nějakým způsobem odlišují od většiny [Putnam 2000; Uslaner 1999]. Výsledky zároveň naznačují menší důležitost socioekonomických proměnných, což je v souladu s předchozími zjištěními učiněnými jak v mezinárodním kontextu [Dalton 2004],

tak přímo u českých adolescentů [Soukup 2010]. Ačkoli nelze význam socioekonomických rozdílů mezi adolescenty pro jejich demokratickou podporu podceňovat, jejich případné dopady se zdají být zprostředkovány skrze to, jak mladí lidé vnímají okolní společnost a jaké hodnoty považují za důležité. Relativně slabý vliv na demokratické postoje současných adolescentů má rovněž socializační zkušenost s demokratickým fungováním v rodině a ve škole. Nelze ovšem vyloučit, že působení těchto socializačních činitelů probíhá jiným způsobem, například prostřednictvím explicitního předávání prodemokratických postojů.

JAN ŠEREK působí na Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Zabývá se politickou socializací a psychologickými aspekty politické participace u adolescentů a mladých dospělých.

Literatura

- Adelson, J., B. Green, R. O'Neil. 1969. „Growth of the Idea of Law in Adolescence.“ *Developmental Psychology* 1 (4): 327–332, <https://doi.org/10.1037/h0027705>.
- Adelson, J., L. Beall. 1970. „Adolescent Perspectives on Law and Government.“ *Law & Society Review* 4 (4): 495–504, <https://doi.org/10.2307/3052817>.
- Berti, A. E. 2005. „Children's Understanding of Politics.“ Pp. 69–104 in M. Barrett, E. Buchanan-Barrow (eds.). *Children's Understanding of Society*. Hove: Psychology Press.
- Campbell, D. E. 2008. „Voice in the Classroom: How an Open Classroom Climate Fosters Political Engagement Among Adolescents.“ *Political Behavior* 30 (4): 437–454, <https://doi.org/10.1007/s11109-008-9063-z>.
- Cooper, J. 2012. „Cognitive Dissonance Theory.“ Pp. 377–397 in P. A. M. van Lange, A. W. Kruglanski, E. T. Higgins (eds.). *Handbook of Theories of Social Psychology*. Vol. 1. London: Sage.
- CVVM. 2015. „Fungování demokracie a lidská práva v ČR – únor 2015“ [online]. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i [cit. 19. 11. 2015]. Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7355/f3/pd150312a.pdf.
- ČSÚ. 2014a. „Statistická ročenka Jihomoravského kraje 2014“ [online]. Brno: Český statistický úřad [cit. 19. 11. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/25812320/33010314.pdf/c41fc70e-c164-494b-8351-f39962b7c7c2?version=1.2>.
- ČSÚ. 2014b. „Statistická ročenka Pardubického kraje 2014“ [online]. Pardubice: Český statistický úřad [cit. 19. 11. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/25851954/33009214.pdf/3f3eb7f7-34f5-476e-bcae-23bbd8e0b50d?version=1.2>.
- ČSÚ. 2014c. „Statistická ročenka Kraje Vysočina 2014“ [online]. Jihlava: Český statistický úřad [cit. 19. 11. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/25863193/33009514.pdf/5250afbe-221c-4012-ba25-6dfdd23f2179?version=1.4>.
- ČSÚ. 2014d. „Statistická ročenka Zlínského kraje 2014“ [online]. Zlín: Český statistický úřad [cit. 19. 11. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/25973811/33009814.pdf/c12fa4e9-29ca-4fd9-a129-c15b1c8e746e?version=1.4>.

- Dahl, R. A. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- Dalajka, J., S. Ježek. 2008. „Belief in a Just World.“ Pp. 85–94 in S. Ježek, L. Lacinová (eds.). *Fifteen-Year-Olds in Brno: A Slice of Longitudinal Self-Reports*. Brno: Masaryk University.
- Dalbert, C. 2001. *The Justice Motive as a Personal Resource: Dealing with Challenges and Critical Life Events*. New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers, <https://doi.org/10.1007/978-1-4757-3383-9>.
- Dalton, R. J. 1994. „Communists and Democrats: Democratic Attitudes in the Two Germanies.“ *British Journal of Political Science* 24 (4): 469–493, <http://dx.doi.org/10.1017/S0007123400006967>.
- Dalton, R. J. 2004. *Democratic Challenges, Democratic Choices*. Oxford: Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199268436.001.0001>.
- Easton, D. 1965. *A Systems Analysis of Political Life*. New York: Wiley.
- Easton, D., J. Dennis. 1967. „The Child’s Acquisition of Regime Norms: Political Efficacy.“ *American Political Science Review* 61 (1): 25–38, <https://doi.org/10.2307/1953873>.
- Eckstein, K., P. Noack, B. Gniewosz. 2012. „Attitudes toward Political Engagement and Willingness to Participate in Politics: Trajectories Throughout Adolescence.“ *Journal of Adolescence* 35 (3): 485–495, <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2011.07.002>.
- Evans, G., P. Rose. 2012. „Understanding Education’s Influence on Support for Democracy in Sub-Saharan Africa.“ *The Journal of Development Studies* 48 (4): 498–515, <https://doi.org/10.1080/00220388.2011.598508>.
- Finkel, S. E., H. R. Ernst. 2005. „Civic Education in Post-Apartheid South Africa: Alternative Paths to the Development of Political Knowledge and Democratic Values.“ *Political Psychology* 26 (3): 333–364, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2005.00421.x>.
- Finkel, S. E., L. Sigelman, S. Humphries. 1999. „Democratic Values and Political Tolerance.“ Pp. 203–296 in J. P. Robinson, P. R. Shaver, L. S. Wrightsman (eds.). *Measures of Political Attitudes*. San Diego: Academic Press.
- Flanagan, C. A., C. J. Tucker. 1999. „Adolescents’ Explanations for Political Issues: Concordance with Their Views of Self and Society.“ *Developmental Psychology* 35 (5): 1198–1209, <https://doi.org/10.1037/0012-1649.35.5.1198>.
- Flanagan, C. A., J. M. Bowes, B. Jonsson, B. Csapo, E. Sheblanova. 1998. „Ties that Bind.“ *Journal of Social Issues* 54 (3): 457–475, <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1998.tb01230.x>.
- Flanagan, C. A., L. S. Galloway, S. Gill, E. Galloway, N. Nti. 2005. „What Does Democracy Mean? Correlates of Adolescents’ Views.“ *Journal of Adolescent Research* 20 (2): 193–218, <https://doi.org/10.1177/0743558404273377>.
- Forgas, J. P., L. Kelemen, J. László. 2015. „Social Cognition and Democracy. An Eastern European Case Study.“ Pp. 263–285 in J. P. Forgas, K. Fiedler, W. D. Crano (eds.). *Social Psychology and Politics*. New York: Routledge.
- Freitag, M., P. C. Bauer. 2013. „Testing for Measurement Equivalence in Surveys: Dimensions of Social Trust across Cultural Contexts.“ *Public Opinion Quarterly* 77 (S1): 24–44, <https://doi.org/10.1093/poq/nfs064>.
- Fuchs, D. 1999. „The Democratic Culture of Unified Germany.“ Pp. 123–145 in P. Norris (ed.). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/0198295685.003.0006>.
- Furnham, A. (2003). „Belief in a Just World: Research Progress over the Past Decade.“ *Personality and Individual Differences* 34 (5): 795–817, [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00072-7](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00072-7).

- Hofferbert, R. I., H.-D. Klingemann. 2001. „Democracy and Its Discontents in Post-Wall Germany.“ *International Political Science Review* 22 (4): 363–378, <https://doi.org/10.1177/0192512101022004005>.
- Husfeldt, V., R. Nikolova. 2003. „Students' Concepts of Democracy.“ *European Educational Research Journal* 2 (3): 396–409, <https://doi.org/10.2304/eerj.2003.2.3.6>.
- Inglehart, R. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R., C. Welzel. 2005. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790881>.
- Jost, J. T., J. van der Toorn. 2012. „System Justification Theory.“ Pp. 313–343 in P. A. M. van Lange, A. W. Kruglanski, E. T. Higgins (eds.). *Handbook of Theories of Social Psychology*. Vol. 2. London: Sage.
- Jost, J. T., O. Hunyady. 2005. „Antecedents and Consequences of System-Justifying Ideologies.“ *Current Directions in Psychological Science* 14 (5): 260–265, <https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2005.00377.x>.
- Kay, A. C., M. P. Zanna. 2009. „A Contextual Analysis of the System Justification Motive and Its Societal Consequences.“ Pp. 158–181 in J. T. Jost, A. C. Kay, H. Thorisdottir (eds.). *Social and Psychological Bases of Ideology and System Justification*. Oxford: Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195320916.003.007>.
- Klicperová-Baker, M. (ed.). 2007. *Demokratická kultura v České republice: občanská kultura, ethos a vlastenectví ze srovnávacího pohledu*. Praha: Academia.
- Lerner, M. J. 2003. „The Justice Motive: Where Social Psychologists Found It, How They Lost It, and Why They May Not Find It Again.“ *Personality and Social Psychology Review* 7 (4): 388–399, https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0704_10.
- Linek, L. 2010. *Zrazení snu? Struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucím a jejich důsledků*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Little, T. D., W. A. Cunningham, G. Shahar, K. F. Widaman. 2002. „To Parcel or Not to Parcel: Exploring the Question, Weighing the Merits.“ *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal* 9 (2): 151–173, https://doi.org/10.1207/S15328007SEM0902_1.
- Mansfeldová, Z. 2006. „The Czech Republic: Critical Democrats and the Persistence of Democratic Values.“ Pp. 101–118 in H.-D. Klingemann, D. Fuchs, J. Zielonka (eds.). *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. New York: Routledge.
- Marsh, A., M. Kaase. 1979. „Measuring Political Action.“ Pp. 57–96 in S. H. Barnes, M. Kaase (eds.). *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverly Hills: Sage.
- Miklikowska, M. 2012. „Psychological Underpinnings of Democracy: Empathy, Authoritarianism, Self-esteem, Interpersonal Trust, Normative Identity Style, and Openness to Experience as Predictors of Support for Democratic Values.“ *Personality and Individual Differences* 53 (5): 603–608, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.04.032>.
- Miklikowska, M., H. Hurme. 2011. „Democracy Begins at Home: Democratic Parenting and Adolescents' Support for Democratic Values.“ *European Journal of Developmental Psychology* 8 (5): 541–557, <https://doi.org/10.1080/17405629.2011.576856>.
- Newton, K. 2007. „Social and Political Trust.“ Pp. 342–361 in R. J. Dalton, H.-D. Klingemann (eds.). *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Norris, P. 2011. *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. New York: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511973383>.
- Piaget, J., B. Inhelderová. 2007. *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.

- Prior, M. 2010. „You’ve Either Got It or You Don’t? The Stability of Political Interest over the Life Cycle.“ *The Journal of Politics* 72 (3): 747–766, <https://doi.org/10.1017/S0022381610000149>.
- Prothro, J. W., C. M. Grigg. 1960. „Fundamental Principles of Democracy: Bases of Agreement and Disagreement.“ *The Journal of Politics* 22 (2): 276–294, <https://doi.org/10.2307/2127359>.
- Putnam, R. D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, <https://doi.org/10.1145/358916.361990>.
- Schulz, W., H. Sibberns. 2004. *IEA Civic Education Study: Technical Report*. Amsterdam: IEA.
- Sears, D. O., S. Levy. 2003. „Childhood and Adult Political Development.“ Pp. 60–109 in D. O. Sears, L. Huddy, R. Jervis (eds.). *Oxford Handbook of Political psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Selman, R. L. 2003. *The Promotion of Social Awareness*. New York: Russell Sage Foundation.
- Shafiq, M. N. 2010. „Do Education and Income Affect Support for Democracy in Muslim Countries? Evidence from the Pew Global Attitudes Project.“ *Economics of Education Review* 29 (3): 461–469, <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2009.05.001>.
- Simon, R. J., J. M. Landis. 1990. „Trends in Public Support for Civil Liberties and Due Process in Israeli Society.“ *Social Science Quarterly* 71 (1): 93–104.
- Soukup, P. (ed.). 2010. *Národní zpráva z Mezinárodní studie občanské výchovy* [online]. Praha: Ústav pro informace a vzdělávání [cit. 19. 11. 2015]. Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/12361_1_1.
- Šplíchal, P. 2014. „Konec mladých spasitelů české demokracie.“ *A2larm* [online] [cit. 19. 11. 2015]. Dostupné z: <http://a2larm.cz/2014/10/konec-mladych-spasitelu-ceske-demokracie>.
- Stattin, H., S. Persson, W. J. Burk, M. Kerr. 2011. „Adolescents’ Perceptions of the Democratic Functioning in their Families.“ *European Psychologist* 16 (1): 32–42, <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000039>.
- Sullivan, J. L., J. E. Transue. 1999. „The Psychological Underpinnings of Democracy: A Selective Review on Political Tolerance, Interpersonal Trust, and Social Capital.“ *Annual Review of Psychology* 50: 625–650, <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.50.1.625>.
- Torney-Purta, J., B. Wilkenfeld, C. Barber. 2008. „How Adolescents in 27 Countries Understand, Support, and Practice Human Rights.“ *Journal of Social Issues* 64 (4): 857–880, <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2008.00592.x>.
- Uslaner, E. M. 1999. „Democracy and Social Capital.“ Pp. 121–150 in M. E. Warren (ed.). *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vollebergh, W. A. M., J. Iedema, Q. A. W. Raaijmakers. 2001. „Intergenerational Transmission and the Formation of Cultural Orientations in Adolescence and Young Adulthood.“ *Journal of Marriage and Family* 63 (4): 1185–1198, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.01185.x>.
- Zmerli, S., K. Newton. 2008. „Social Trust and Attitudes Toward Democracy.“ *Public Opinion Quarterly* 72 (4): 706–724, <https://doi.org/10.1093/poq/nfn054>.